

A vallástanítás története.

Írta: **Benczédi Pál.**

(Folytatás.)

b) Vallástanítás a ref. egyházban.

A svájci reformáció is megteremtette mindjárt a maga hitvallásait. Így az egyetemes műveltségű Zwingli 1523-ban szerkesztett 67 tételt és azokat magyarázta. Ebből készült az úgynevezett berni »tiz cikkely«. Ugyancsak Helvéciában keletkezett a »confessio tetropolitana« (1530), valamint az Oecolampadius által készített »bázei hitvallás«. 1536-ban Bullinger, Erynaus és Mykonius bázei lelkészek készítették az »első helvét hitvallást«, melynek sikertelen célja a lutheri és ref. egyház tanai között fennálló ellentétek kiegyenlítése volt.

Nevezetes még a Kálvin János kátéja, melyet a genfi reformátor 1526-ban, 1538. és 1545-ben adott ki. Az utóbinak tartalma a következő: A négy részre osztott műről szól: 1. hitről, 2. törvényről, 3. imádságról, 4. a szentségekről.

A kátét azzal a kérdéssel vezeti be, hogy mi az emberi élet főcélja s feleletül Isten megismerését állítja fel s ugyancsak azt tartja a legfőbb jónak is. Majd rátér az apostoli hitformára és annak négy főrésze szerint a hitről szóló fejezetet is négy részre osztva, tanít az atya Istenről, a Jézus Krisztusról, a szentlélekről s végül az anyaszentegyházról. Ezekben a részekben karakterisztikusan ki vannak fejtve az ismert kálvini tanok. Második részben a törvényt magyarázza, még pedig a tíz parancsolatot két fő részre osztva. Az imádságról szóló részben az uralomnak adja magyarázatát, a szentségekről szóló részben pedig az úrvacsoráról és a keresztségről

tanít. Ezt a kátét inkább Svájcban és Franciaországban használták, de hamar kiszorították azokat más, a kör viszonyainak és az általános lelki vágyaknak megfelelőbb káték.

Legáltalánosabb elterjedésnek örvendett az 1566-ban Bullinger Henrik által készített »második helvét hitvallás«, »mely minden más hasonló rendeltetésű múnél megfelelőbb, kitünőbb, kiválóan alkalmas szimbolikus könyv, az egyetemes református kereszténységnek egyik legelterjedtebb és legnagyobb fontosságú alapokmánya«, — így ír róla Erdős, a mű kiváló magyar fordítója. Ezen nagyfontosságú mű 30 részre oszlik. Az első rész szól »A szentírásról, Isten igaz beszédeiről.« E részben hangsúlyozza az írás teljes ihlettségét, amely Istennek »tulajdon igaz beszéde«. »Maga az Isten szólott az atyákhoz, a prófétákhoz, apostolokhoz és hozzánk is szól a szent iratok által.« Különbséget tesz az ószövetség kanonikus és apokrifus íratai között, mely utóbbiból hitigazság nem bizonyítható be. A második részben a szentírás magyarázatáról, az atyákról, egyházi gyűlésekről és hagyományokról tárgyal. Egyedüli tekintélynek csak a bibliában kijelentett Isten szavát ismeri el s ezzel szemben, ahol egymással nem egyeznek meg, elveti az egyházi atyák véleményét és a zsinatok határozatait. A szentháromságot (3. rész) a zsinati határozatok értelmében, az apostoli hitvallás szellemében vallja és kárhoztatja azokat, akik annak ellentmondanak. A szentek tiszteletét, Istennek, Krisztusnak képekben, szobrokban való kiábrázolását, mint pogány szokásra emlékeztető babonákat elveti, csak az Isten imádható és hívható segítségül, még pedig a Jézus Krisztus által (5. rész). Majd szól az isteni gondviselésről (6. r.), a világ teremtéséről, az első bűnesetről, még pedig Augustinus és Kálvin tanításai értelmében, mely szerint az emberiség teljesen megromlott, a jóra képtelen. Ezután a szabadakaratral és a predestináció tanával foglalkozik, mely szerint az emberek egy része kárhozatra, a másik része pedig üdvösségre jut Istennek ingyen kegyelméből (7., 8. és 9. r.). Továbbá tárgyalja Jézus Krisztusnak Isten és ember voltát, különbséget tesz Isten és ember volta

között (11. r.), aztán rátér az Isten törvényére (12. r.), Jézus Krisztus evangéliumára, a lélekre és a betűre (13. r.), a bűnbánatra és az ember megtérésére, a bűnök valószínűs megigazulására, a hitre és jó cselekedetekre, az ember érdemeire (14—16. r.), az egyetemes egyházra és fejére (17. r.), az egyház szolgálaira és kötelességeire (18. r.), Krisztus egyházára és a szákrámentumokra (19. r.). A hátralevő tiz részben tanít még: a keresztségről, urvacsonaról, a szent és egyházi gyűlekezetekről, az egyházi könyörgésekről, éneklésekről és kánoni órákról, ünnepekről, böjttökről, az ifjúság vallásoktatásáról, a betegek látogatásáról, a hívők eltemetéséről, a tisztító tűzről, a lelkek megjelenéséről, az istentiszteleti szertartásokról, vallásos szokásokról, az egyház javairól, nőtlenségről, házasságról, háztartásról, és végül a hatóságokról.

Az egész művet szelid, türelmes hang jellemzi, ami nem valami bőven található jelenség a 16. századi polemikus tartalmu műveknél. Az ifjúság vallásoktatásáról következő helyes útast adja: »Mivel az evangéliumi és apostoli iratokból világos, hogy az Isten az ő újszövetségbeli népére is nem kevésbé ügyel, amiként nyilván bizonyosságot tesz erről, eképpen szólván: »Engedjétek' én hozzám jönni a kisdedeket, mert ilyeneké a mennyeknek országa«, tehát igen helyesen cselekszenek' az egyházak lelki pásztora, akik az ifju nemzedéket korán és szorgalmasan oktatják, lerakván a hit első alapját és hiven tanítván vallásunk elemeit, megmagyarázván az Isten tiz parancsolatát, az apostoli hitvallást, urí imádságot, a szákrámentumok lényegét és vallásunk' más ilyenemü alapelveit és főbb hittételeit. Az egyház bizonyítsa be e részben is hitét, buzgóságát azzal, hogy gyermekei helyes nevelésben részesülnek.«

A reformátusoknak' igazi nagy jelentőségű kátéja a III. Frigyes pfalzi választófejedelem megbízása alapján Ursinus Zakariás és Oleviánus Gáspár hittudósok' által szerkesztett »Heidelbergi káté«, mely először 1563-ban jelent meg. Célja az volt, hogy a református tanokat helyesen körülírja és megtanítsa. A káté három főrésze oszlik. Az első rész szól az ember nyomoruságáról, második

az ember megváltásáról, harmadik rész pedig az ember háládatosságáról. E felosztáson nagyon meglátszik a római levél hatása. A káté második fele a szákrámentumokról (keresztségről és úrvacsoráról) tanít. Később a Heidelbergi kátét vasárnapok szerint 52 részre és 129 kérdésre osztották föl. Ez a mű már sok helyen erősebb hangú a »Helvét hitvallásnál«, különösen elítéli a misét, gyónást, még pedig oly határozott hangon, hogy az a katolikusok részéről nemcsak sok kifogásban részesült, hanem a katolikus kormányok több országban ki akarták hagyni a kátéból a rájuk nézve sérelmesnek vélt helyeket. A Heidelbergi káté tekintélye oly nagy a református hívek között, hogy minden nyelvre lefordították, ahol a református hitnek hívei vannak.

Részletesebb tartalma a következő:

Az I. részben az ember nyomorult voltát tárgyalja. Az ember jónak született, de első szülőink, Ádám és Éva bűne folytán az emberi természet annyira megromlott, hogy mindnyájan bűnben fogantattunk és születünk. Még pedig oly nagyon megromlottunk, hogy a jóra alkalmatlanok, a gonoszra pedig hajlamosak vagyunk s ezen nem valami dicső hajlandóságunkban meg is maradunk, ha csak újra nem születünk. Az ember megbüntetését Isten irgalmassága sem fordíthatja el, mert Isten nemcsak irgalmas, hanem jó is. Az igazság értelmében a bűnös emberiségnek bűnhődni kell. Az emberiségnek azonban még sem kell elvesznie. A maga erejéből megszabadulni nem tud, de azért van mód, amí által megszabadulhat. Erről számol be a II. rész. Az ember bűnéért elégtételt kell adni, de az elégtételadó csak olyan lehet, akí Isten is, ember is. Ez a Jézus Krisztus. Az Ádám-ban vétkezők a Jézus Krisztusba vetett hit által üdvözülhetnek. Az igaz hittel pedig meg lehet ismerkedni az evangéliumból. Az evangéliumbeli hitnek pedig summája az apostoli hitforma. Most már az apostoli hitforma három része szerint haladunk tovább, tárgyalván először az atya Istenről és a mi teremtésünkről, másodszer a fiúról és a válságunkról, harmadszer a szentlélekről és a mi megszenteltetésünkről. Az Isten a káté meghatározása szerint három

személy: atya, fiu és szentlélek, de mindazonáltal egy örökkévaló Isten. A fiuról és a szentlélekről is az ismert kálvinista tételeket adja. A hit, mely egyedül üdvözít, az evangéliumból származik és a szákrámentumokkal való élés által erősödik meg bennünk. A szákrámentumok az evangéliumi igéretnek jegyei és pecsétai. Szákrámentum csak kettő van, a keresztség és az úrvacsora. Többről nem tud az újtestamentum.

Az ember Isten kegyelméből való megszabadulásáért Istennek hálával tartozik s így a Heidelbergi káté III. részében ezzel foglalkozik. A háládatosság a megtérésben és az Isten törvénye szerint való életben áll, valamint Isten segítségül hívásában és a Krisztus imádsága szerint való szorgalmatos könyörgésben áll. Előbbi a tíz parancsolat megtartása, második az úri imának szorgalmatos gyakorlása. A tíz parancsolatot két részre osztja, az első részben az Isten iránt való, második részben (5—10 parancsolat) önmagunk és embertársaink iránt való kötelességeket foglalja össze. A Heidelbergi káté ezen részében is, mint éppen a Luther kátéjában, igen sok hasznos útmutatás van az életre, az erkölcsre. Küzd ezen részben a babonáság ellen.

Az embernek a maga háládatosságát nemcsak Isten parancsolatainak megtartásával, hanem könyörgéssel is ki kell fejeznie, mert a könyörgés »fő és kiváltképen való része annak a háládatosságnak, amelyet Isten tőlünk kíván, és Isten csak azoknak adja az ő kegyelmét és Szent Lelkét, akik ezeket igaz és valóságos fohászkodásokkal szüntelen kérik és ezekért ő neki hálákat adnak«. Ebben a részben a Jézustól tanult imát, mint az imádságok mintaképét állítja elénk, bőven megmagyarázván minden tételét, nem hagyva kommentár nélkül még az ámen szócskát sem.

Antitrinitárius (unitárius) káték.

A főnt tárgyalt káték közös jellemvonása, hogy az emberiségnek az Ádám vétke miatt való teljes megromlását, jóra való képtelenségét, Krisztus helyettesítő elég-tételét hirdető tant és a szentháromságot vallási igaz-

ságnak fogadják el. A reformáció élő fájának harmadik hajtása már a szentháromságot és Ádám vétkének az emberiségre való átszármazását sem tudja összeegyeztetni a biblia tanításával s így a reformáció alapelveivel, minnek következtében ez az irányzat önállóan lép fel a reformációban, magával vonva nemcsak a pápás egyház, hanem a protestáns egyházak kemény és kitartó üldözését. Ezen irányzatnak igen sok jeles munkása volt, de az ántitrinitárius tanok hívei egyházat csak Lengyelországban és az akkor különálló Erdélyben s Magyarországnak számos helyén tudtak alakítani. A magyarországi unitárius egyházakat hamar elmosta a türelmetlenség és sokféle viszály, meg az országot ért csapás zivatara, a lengyelek is a 17. században áldozatul estek a vakbuzgó türelmetlenségnek, csupán az erdélyi unitáriusok birták ki sok századnak vérzivatarát s 1848-ban már nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is »bévett vallás« az unitarizmus.

Legelső, eddig ismert ántitrinitárius káté a Müller Ádám által Shomán Györgynek tulajdonított Chelmius Márton műve.¹² Ezen káté bevezetésében a keresztény vallást a következő hat pont szerint tárgyalja: 1. Az Isten természete és az ő fia, Jézus Krisztus. 2. Megigazulás. 3. Fegyelem. 4. Imádság. 5. Keresztelés. 6. Urvaesora. Mindenik tételt kérdésekben és feleletekben boncolja s szentírásbeli helyek idézésével igazolja állításait. A könyv »Economia Christiana, seu Pastoratus Domesticus« című fejezettel végződik, mely a családfőknak helyes tanácsokat ad s reggeli, estéli és más alkalomra való könyörgéseket tartalmaz.¹³

Legfontosabb és legnevezetesebb a még eléggé nem méltányolt reformátornak, Smole Bálintnak »Rakowi kátéja«. E művet némelyek még ma is a magyar, illetve erdélyi unitarizmus szimbolikus könyvének tartják, ami a régi idők sok zaklatásainak következménye, de nem valóság. Az erdélyi unitarizmus önállóan fejlődött ki s

¹² De unitariorum Catechesi et Confessione fidei omnium prima.

¹³ Wallace: Antitrinitarian Biography. Vol. II. 208—209.

sokkalta előbb meg volt, mint mikor a különben igen nagy értékű »Rakowi káté« napvilágot látott. E művön Wallace följegyzése alapján Socinus és Statorius is dolgozott és Smole tudósításai szerint nem ő egyedül, hanem Statoriussal, Moscoviussal és Volkelliussal készítették.¹⁴ 1608-ban Smole lefordítja német nyelvre e kátét a következő címmel: *Der kleine Catechismus, zur Uebung der Kinder in dem Christlichen Gottesdienste* és a wiltembergi egyetemnek ajánlja, de igen hűvös fogadtatásban, sőt támadásban is részesült, ami különben egészen érthető is.¹⁵ 1629-ben készítettek róla latin fordítást is.

Tartalmát a Wallace által eszközölt kivonat alapján a következőkben adjuk:

1. A keresztény vallás az ó- és újszövetségen nyugszik. Fontosabb azonban az utóbbi. Az írások hitelessége kétségen kívüli s megtalálható bennük minden, ami az üdvösségre szükséges. Ezt mindenki megértheti, aki Isten segítségét keresi az írásokban.

2. Az embernek meg kell halnia; az ember egyetlen úfat sem ismer, melynek segítségével megszabadulhatna a haláltól, de az Isten az üdvösségnek útját felfedezte, ami nem áll egyébben, mint az Isten és az általa elküldött Jézus Krisztus ismeretében.

3. Az Isten ismerete az ő természetének és akaratának ismeretében áll. Tudnunk kell, hogy Isten van, hogy ő egyedüli, örökkévaló, tökéletesen igazságos, bölcs és hatalmas, teljesen szabad, mindenütt jelen van, végtelenül jó, végtelenül boldog. Az egy Isten egy személy, aki ama Jézus Krisztusnak atyja, istensége szellemi (spirituális) és láthatatlan.

4. Jézus Krisztusra vonatkozóan a kereszténynek ismernie kell személyét, természetét és hivatását. Természetére nézve valódi ember, de nem közönséges ember,

¹⁴ Coepimus Catechesin componere, Ego, Statorius, Moscovius et Volkellius (Zeltneri Hist. Crypto-Svein. Altorf. Suppl. 1179. l.) V. ö. Wallace i. m. 478. l.

¹⁵ Wallace i. m. 479. l.

mivel Istennek egyedül szülött fia, mivel ő megszenteltetett és az atyától küldetett a világra; Isten támasztotta fel a halálból és így másodszor is született és mivel az ő tisztségénél fogva és mindenek fölött való legfőbb hivatala folytán hasonlóvá, vagy egyenlővé lett az Istennel. De nincs a Krisztusban isteni, vagy emberi természet, vagy szubstancia, habár a benne lakó szentlélek felbonthatatlanul egyesült emberi természetével. Az írások nem tartják őt örökkévalónak.

5. Krisztus hivatala áll próféta voltában, az újszövetség létesüléséért való közbenjárásában, főpap és király voltában. Mint próféta kijelentette Isten akaratát, mely az újszövetségben van kifejezve, melyet Isten a közbenjáró Jézussal kötött. Ez magában foglalja Isten minden parancsát és ígérését. Isten parancsai azok, melyeket Isten az ószövetségben Mózes útján jelentett ki s melyeket Krisztus és apostolai kibővítettek és amelyeket kizárólag Krisztus és az apostolok tanítottak. Az előbbi a 10 parancsolatban van kifejezve, melyet Krisztus kibővített és melyek részint bizonyos részletekre vonatkoznak, részint pedig általánosak. Krisztus parancsolatai kétfélék: egy része erkölcsi, benső, másik része külső vallásos tényekre, vagyis ceremóniákra vonatkozik.

A vallásos szertartások között a keresztséget, melyet csak felnőttek részére valónak tart és az úrvacsorát említi. Az utóbbi a Jézus halálára való emlékezés és nem misztérium.

Krisztus legnagyobb ígéretei: az örökélet, melyben befoglaltatik a bűnbocsánat és a szentlélek ajándéka.

A szentlélek az istenségnek nem egyik személye, hanem az Istentől származó erő, energia, amely minden embert áthat és amelyet nemcsak egyszer lehetett megnyerni, hanem megnyerheti minden hívő minden időben.

Jézus az isteni akaratot ártatlan életével, sok csudáival és halálával erősítette meg. Érdekes az a felfogás, melyet a káté a Jézus szenvedéseiről és haláláról tartalmaz. Jézus halálának és az azt megelőző számtalan szenvedésnek be kellett következnie az isteni akarat folytán. Az, hogy ő alávetette magát a szenvedéseknek és

a véres halálnak: engesztelő áldozat és ezért azok is, akiket megmentett, szintén alá vannak vetve a halálnak. Az üdvösség dolgában azonban nagyobb fontosságú az ő feltámadása, mint halála, mert Krisztus nem azért halt meg, hogy megvásárolja az üdvösséget, hogy bűneinkért az adósságot lerójjá. Nemesak az írások nem tudnak ezen »hamis, tévelygő és rendkívül veszedelmes tanról«, hanem a józan ész is visszaútasítja. Ezt a felfogást, mely a józan ész is szóhoz juttatja a hit dolgaiban, némelyek szeretik racionálizmusnak nevezni, föltitulálván »hideg«, »kegyetlen« jelzőkkel. Ez azonban egyáltalán nem áll. Ezen irányzatnak semmi köze a filozófiában racionálizmusnak ismert mozgalomhoz. Az antitrinitárizmus egészen a biblián alapszik, mint maga a reformáció s a racionálizmus nevet onnan kapta, mert a protestánsizmus alapelvét logikusabban alkalmazta, mint mások, az úgynevezett racionálizmustól hűledezők.

Ádám bűnét nem származtatja át az emberiségre, hanem azt mondja, hogy az az egyetlen eset még az Ádám természetét sem tette tönkre, annál kevésbé ronthatta meg az egész emberiséget. Elveti a predesztináció tanát is, amely a szabad akarattal ellenkezik. A megigazulásra vonatkozóan azt tanítja, hogy a Krisztusba vetett hit által lehet megigazulni. Ez azonban csak Krisztus megjelenése után értendő, mert akik a Krisztust nem ismerték, azok az Istenbe vetett hit által igazultak meg.

6. Krisztus papi hivatalát abban látja, hogy Krisztus földi életében nemesak imádkozott, hanem fölládozta magát a mi bűneinkért és miután a halálból Isten föltámasztotta s a mennyekbe ment, folytonosan közbe lép értünk.

7. Királyi hivatalát két szempont szerint csoportosítja: először királysága és másodsor népe, vagy alattvalói szerint. Krisztus királysága abban áll, hogy az atya fölemelte a mennyekbe, hol ül Istennek jobbján és hatalma van az égen, a földön, hogy kormányozzon és megmentse azokat, akik hisznek benne. Krisztus népe, vagyis az alattvalója nem más, mint az egyház, amely vagy látható, vagy láthatatlan. A látható és a láthatatlan

egyházról való meghatározással fejeződik be ez, a 16. századnak egyik kétségtelenül legfontosabb és legfigyelemre méltóbb szimbolikus könyve.

Megemlíthető még Socinus Faustus kátéja (Rövid tanítások a keresztény vallásról), melyet 1593-ban kezdett írni a szerző s Statoriussal együtt folytatott később. De be nem fejezte s így csak töredékben maradt reánk.

d.) A nem protestáns egyházak kátéi.

A reformáció gyors és fenyegető hódítása a katolicizmust is gondolkodóba ejtette s ők is siettek a vallástanítás terén is álláspontjukat, egyházukat megvédelmezni. Ezen a téren különösen a jézsuiták tűntek ki. Legnevezetesebb munkák a következők: Canisius Péter (1521—1591) »Summa doctrinae Christianae« című műve, mely a hitoktatók részére készült, de készített egy kisebb kátét a tanulók részére is. Nevezetes még Bellármín Róbert Capua érsekének ezirányú munkássága, aki szintén kis és nagy kátéval munkálta felekezete érdekeit. A 16. században az egyház javítását »in capite et membris« célzó egyetemes zsinatok szükségesnek tartották egy, az egyház által elfogadott kátének készítését, mely törekvés nem is volt hiábavaló, mert 1566-ban meg is jelent a négy részből álló »Római káté«, melyet az erre a célra kiküldött bizottság nagy gonddal szerkesztett. A római katolikusok azt tartják, hogy ez a mű tárgyalja legteljesebben a katolikus tanokat. Ez a mű a hitoktatók számára készült, a tanulók számára Lüttichi Fabricius András kérdésekre és feleletekre osztotta.

Említést érdemelnek még Gropper János (1501—1599) kátéja, Dichtenberger János dominikánus barát, Helling Mihály merseburgi hercegérsek és Vicelius György katekizmus, melyek azonban messzi mögötte maradnak a fontosabb említetteknek.¹⁶

A görög egyháznak legnevezetesebb kátéja a Magilas Péter kievi pátriárkha által 1542-ben és az egyháza által 1572-ben elfogadott »Az igazhitű apostoli keleti kereszt-

¹⁶ Sipos Antal: Katolikus hitoktatás 22. l.

tény egyház vallástétele.« Görög és latin nyelven jelent meg s löbb más nyelvre is lefordították! Másik nevezetes mű Gennadius érseknek Konstantinápoly bevétele alkalmával a török szultánnak bemutatott szimbolikus műve. Ugyancsak ily fontosságú mű a Platon moszkvai pátriárcha »Igazhitű tudománya«. A két részre osztott mű először is a természeti, aztán a kijelentett vallással foglalkozik. A káték azonban nemcsak a keresztényeknél, hanem a zsidóknál is előfordulnak. Nevezetes zsidó káté a Majmonides 13 cikke a hitről, mely a 12. században és Rabbi Lévinek¹ a 13. században a nevelésről szóló könyve.¹⁷

A káté irodalomnak s így a vallástanításnak lendületet mégis csak a 16. századi reformáció adott. Mintegy versenyre keltek különböző felekezetek, hogy vallásuk igazságait megismertessék. A felsorolt kátékban két szempont érvényesül: egyik egyházi, a másik pedagógiai. Jobban sikerült az első, mint a második, mert a felsorolt művek legnagyobb része szimbolikus könyv is. Azonban a középkori vallástanítással szemben föltétlenül haladást jelent, noha a szigorú kritika az itt található módszert is szükkörűnek látja.

A magyar reformáció és a kátéirodalom.

Jó ideje eldöntött kérdés az, hogy a magyar ember józan gondolkozása nem veszi be a miszlikus hitnek¹ rajongó elveit, nem néz a túlvilág kiszínezett képeire, akkor, midőn az élet zajló hullámain tettre kell fölemelnie erős kezét. Valóban a rajongók, az oszlopszentek, a Krisztus után vágyódó menyasszonyok, a csupasz deszkán alvó Sienai szent Katalinok¹ s más rajongók¹ nem Magyarországon keletkeztek. Itt ha volt is ilyen »kancsalul festett egekbe néző« túlzott vallásos szellem, az oly kivételesen fordul elő, hogy midőn a magyarságnak általános gondolkozásmódját kell jellemeznünk, attól bátran eltekinthetünk. Így a magyar ember szellemével, világfelfogásával nagyon is megegyezett a refor-

¹⁷ V. ö. Enciclopedia Britanica : Catechism.

máció nagy mozgalma. Tehát a reformációnak Magyarországon történt gyors térfoglalását nem tulajdoníthatjuk csupán — amint azt némely katolikus író teszi — az 1526-ban Mohácsnál az országot ért szerencsétlen csapásnak, midőn a főpapságnak nagy része ott maradt a csatatéren s így nem fejthettek ki nagyobb ellentállást a reformáció tanaival szemben, hanem a magyar szellem függetlenségre törekvő erejének kell tulajdonítanunk. A reformáció bajnokai között nem egy van, aki korábban a katolikus egyháznak volt papja s lelkiismerete a protestántizmus zászlója alá állította. A protestántizmusnak volt elég akadálya a katolikus klérus meggyengülésével is. De nagyobb volt a magyarban a világos, tiszta látás után való vágyódás, minthogy ezekkel az akadályokkal ne tudott volna megküzdeni. Hiszen a renaissance és humanizmus lelket tápláló áramlata Mátyás király idejében a magyar telkekben is fölébresztette a szellem megújítása után való vágyakozást. Ez a vágyakozás legnagyobb volt mégis a vallásos gondolatokra vonatkozóan s ebben találjuk a reformáció gyors terjedésének okát.

Nem célunk ez alkalommal a reformáció gyors terjedését nyomon követni s föltüntetni azokat az okokat, hogy a reformációnak egyik vagy másik ága miféle okból nyert talajt azon a helyen, hanem csupán annyit említnünk meg, hogy 1530-ban Luther tanainak voltak nálunk hívei s 1568-ban Erdélyben s Magyarországon három protestáns felekezet van: Luther, Kálvin és Dávid Ferenc hívei. Ezek a felekezetek elkéseredett harcot vívnak egymással, de közben nemcsak egyházközségeket, hanem felsőbb, közép és alsóbb (elemi) iskolákat is alapítanak. A magyar reformátorok a népnevelésnek éppen olyan nagy fontosságot tulajdonítanak, mint a középeurópai reformáció vezetői. A magyarországi hitjavítás egyszersmind az iskolázás szellemének újraébredése, átalakulása. Azonban a hazai iskolák nem elégtették ki az ifjak tudni vágyát, hanem elmentek Európa híres egyetemre, hogy elhozzák a tudományos kutatás eredményeit hazánkba. A reformáció kora oly magas szellemi mozgalmat idézett elő Erdélyben, hogy az bármely, más országnak is dicsőségére válhatnék.

Mindenesetre érdekes tanulmány volna megvizsgálni és értékelni azt a szellemi mozgalmat, amely, a 16. század második felében Magyarországot s különösen Erdélyt oly mozgalmassá tette, de ennek részletesebb tárgyalása kívül esik feladatunkon. Csupán a vallástanítás kérdése az, mire figyelmünket összpontosítani kell.

A magyar reformáció szoros összefüggésben volt a német és svájci reformációval, ami természetes is, hiszen onnan pattant ki a szikra, melyből a nagy tűz származott. A reformátorok valóban igen nagy tekintélynek is örvendtek, akikhez vitás ügyekben szívesen fordultak s kérték fel őket döntő bírákúl. Így a külföldön elfogadott s már főnnebb ismertetett művek csakhamar Magyarországon is ismeretesekek lettek, még pedig magyar nyelven. A legelső vallástanítási kézikönyv, amely magyarul napvilágot látott, a Luther kátéja volt. Dévai Biró Mátyás (1500—1547) adta ki először az 1538-ban megjelent »Orthographica Hungaricájában«, mely műnek csupán egyik része volt a káté. Lethenyeci István pedig az augsburgi hitvallást fordítja magyarra.

Midőn a reformáció terjedésével Kálvin hívei is kezdetek szaporodni, ők is gondoskodtak kátéről, még pedig a reformáció gócpontjaiban már szimbolikus tekintélynek örvendő művek lefordításával. A helvét hitvallást legelőször Senci Csere Péter fordítja le magyar nyelvre, de már azelőtt elfogadták szimbolikus könyvül. A Heidelbergi kátét Huszár Dávid fordítja le magyarra először 1577-ben. Ezt a művet a következő században, 1648-ban Fogarassy István ref. pap oláh nyelvre is lefordította. Az elfogadott hittételek alapján kátékat írtak: Benczédi Székely István, A kereszténység fundamentumáról való tanítás címen. Heltai Gáspár, a szász nemzetségből kiváló magyarra lett reformátor: Catechismus minor 1550. Summa Christliche Lehre, anderst der kurze Katechismus 1551 és Katechismus 1553. Batizi András szintén működött e téren is. 1556-ban jelent meg katechizmusa. Gálzécsei István, Bornemissza Péter szintén jeleskedett ezen a téren is.

Az unitáriusoknak kezdetben a Dávid Ferenc művei

szolgáltak alapúl a tanításra, de nagyon valószínű, hogy még akkor is, midőn Dávid határozottan elválnak a Kálvin híveitől, még a »Heidelbergi káté« alapján tanítottak, csak-hogy, az eltérő hitcikkeket átalakították. A Dávid Ferenc elítéltetésével az újonnan keletkezett s már is nagyon meg-támadott egyháznak kénytelen, kelletlen el kellett fogad-nia a Krisztus imádásáról szóló tant s így, szimbolikus könyvül nem a Dávid örökbecsű műveit, hanem az 1579-ben keletkezett »Consensus Ministrorum« kezdetű, az új egyháznak az »innovációtól« mentes tanait magában fog-laló hitvallást kellett elfogadniok. Ebben már benne van Krisztus imádása is.

Legelső nyomtatásban megjelent magyar unitárius káté a Várfalvi Kósa Jánosé, aki 1597-ben lesz püspök. Munkájának címe: »Az idvességnek fundamentumáról, rövid kérdezkedés a szentírás szerint a kisdedeknek tudományá-ban és az úrnak szolgálatjában és félelmében való ne-velésre (kis katechésis); második munkájának címe: Ca-techesis, az idvességnek fundamentumáról; rövid kérdé-sekre a szentírás szerinti feleletek.¹⁸

A reformáció hatalmas áramlata által legyőzött katho-licizmus csak a század végén tudta összeszedni magát; a jézsuiták minden eszközt megragadó buzgalmának jóvol-tából. A katolikusok részére csak a latin szövegű káték voltak, míg nem a latinul nem tudó hívek számára Te-legdy Miklós 1662-ben lefordítja a Canisius kátéját.

A 16. századi magyar reformációra büszkén tekint-hetünk vissza, mert az oly szellemi mozgalmat idézett elő s oly sok tudományos művet hozott létre, hogy, a külföld hasonló irányú termékeivel fölveszi a harcot. Igen szép eredményt értek el a vallástanítási kézi köny-vek, a kátékönyvek szerkesztésében is. A bibliafordítás is nagy lendületet vett s itt is, mint a külföldi refor-máció fészkeiben, egymásután jelentek meg a bibliafordí-tások. Ezek között legnevezetesebb a Heltai Gáspár for-dítása, mint amely a század legjobb fordítása és a Ká-rolyi Gáspáré, amelyet a protestánsok maig is használnak.

¹⁸ Szinnyei: Magyar írók élete és művei. Szabó Károly: Régi magyar irodalom. Székely Sándor: Unitárius vallás tört. Erdélyben.

A bibliafordítással együtt a protestáns írók kezdik a bibliai elbeszéléseket is feldolgozni s így is művelni a vallásos szellemet. Ezen művekben a vallásos érzés és hazafias lelkesedés együtt jelenik meg. Az akkori írók szívesen hozták kapcsolatba a magyar nemzet sorsát a zsidókéval s így a nemzetet ért nagy csapást, a szenvedéseknek hosszas sorozatát a bibliából kiáradó vallásos szellemmel igyekeztek gyógyítani.

Hazánkban is a tanügy s így a vallástanítás is olyan volt, mint külföldön. Amit külföldön megismertek, azt nálunk is alkalmazták s a szabad protestáns szellem az iskolai életnek oly alkotmányt adott, amely a tanuló ifjúságnak bizonyos tekintetben önkormányzatot biztosított. Ez a szabad iskolai élet azonban a vallásos nevelésnek nem volt hátrányára, mert éppen a szabadabb mozgás és önállóbb gondolkodás ébresztette fel a tiszta, benső vallásosságot.

(Folyt. köv.)

IRODALOM.

A német háborus irodalomból.*

Előttem van ez a könyv. Tizenkét berlini egyetemi tanárnak tizenkét beszédjét tartalmazza, melyeket augusztus—november hónapokban mondtak a város különböző helyein, nem a művelt osztálynak, hanem a nép legszélesebb rétegeinek. Az egyetemi tanároknak az volt a célja, hogy azt az egységes, magas hangulatot, amely a mozgósítás és a háború első napjaiban a német nép lelkét elfoglalta, megtartsa és lankadni ne engedje a háború további folyamán sem. Akkor sem, mikor gyász és fájdalom költözik be sok német szívbe, gond és aggodalom minden német hajlékba. Amint *Willamowitz-Moellendorf* kifejti, tüzet akarnak éleszteni magukban, amely ne csak akkor lobbanjon fel, mikor hurrát kiáltanak a kivivott diadalra; hanem olyan csöndes és állandó parazsat, amely akkor is melegít, mikor rossz hírek jönnek a harctérről, akkor is, mikor súlyos veszteségek és szenvedések környeznek.

Én tanuságot tehetek róla, hogy ezek a beszédek nálam teljesen elérték céljukat. S meg vagyok győződve, hogy e nagyhirű tudósok hallgatósága fölemelt lélekkel, megerősödött bizalommal távozott el e háborus előadásokról. A magam részéről azt ajánlhatom, hogy akinek reménye már-már kialvóban, bizalma ingadoz, vegye kezébe e könyvet s olvassa el e beszédeket. Hitében, reményében megerősödve, lelki erőben meggyarapodva fogja letenni.

Lehet ezekben itt-ott egy-egy kis foltot, egy-egy parányi szépséghibát észrevenni. A magyar embert például kellemetlenül fogja érinteni, hogy a hú szövetségesről szólva mindég csak Ausztriát emlegetik. Magyarország, sajnos, még most is gyakran elsikkad a testvér osztrák mögött. Az is kissé idegenül hat, mikor higgadt, nagymíveltségű, tiszta látású, éles ítéletű egyetemi tanárok az angoloról úgy beszélnek, mint pl. *Kahl*, aki így aposztrofálja e népet: „Békés érzületet hazudik s megtámad bennünket, mikor adott alkalmal bízottra hiszi romlásunkat s a maga jó üzletét. Azt hazudja, hogy a népjog őrző anyala s napról-napra áthágja. Szabadságot hazudik s szövetséget köt a zsarnokkal. Keresztény gondolkodás-módot s világmisztioi hivatást hazudik s a pogányokat ellenünk

* Deutsche Reden in schwerer Zeit. Berlin, 1914.